

Павловська Л.О.
Рівненський інститут слов'янознавства

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТА КОГНІТИВНО-СЕМІОТИЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ СИТУАТИВНО-ВЕРБАЛЬНИХ РЕКВЕСТИВНИХ ОБРЯДОВИХ ФОРМУЛ У ЗІСТАВЛЮВАНИХ МОВАХ

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Зростаючий інтерес дослідників до групи текстів, які умовно визначаються як малі фольклорні форми, можна пояснити, з одного боку, успіхами лінгвістичних розробок в галузі вивчення загальної теорії кліше, а з іншого, – новими методами й можливостями реконструкції давньослов'янської міфології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід відзначити, що і в наш час у найрізноманітніших аспектах про вербальні побажання писали Т. Живков, В. Соколова, М. Пазяк, Л. Виноградова, Г. Пермяков, В. Харитонов, Ю. Круть.

В працях російських дослідників в галузі етнолінгвістики в полі зору перебувають замовляння від дитячого безсоння і крику, з'ясування відмінностей конкретних міфологічних сюжетів і мотивів лікувальних замовлянь з позиції структурно-семантичної організації, функціонування й моделювання відповідних лексико-семантичних груп, їхньої прагматики, ритуального навантаження [1, 10] в реальному географічному просторі та різних локальних традиціях слов'ян. При цьому до уваги береться функціональний контекст замовлянь і прокльонів, їхні внутрішні фольклорні зв'язки, ситуативне і міфоруитуальне тло, топіки (спільні місця) і т. ін. [1, 11].

Грунтовні дослідження комунікативної спрямованості, структури й семантики замовляння у східно- та південнослов'янській традиціях Л. Виноградової дозволяють стверджувати, що останні являють собою певний фольклорний текст, внутрішньо організовану цілісність, до складу якої входять різноманітні мовленнєві жанри: повідомлення, ствердження, прохання, накази, вимоги, побажання, запрошення, погрози, застереження, лайки, прокляття тощо [4, 425].

З позиції вербальної магії (магічної сили слова), філософської антропології та їх космогонічного впливу на адресата розглядаються замовляння українськими етнологами. Зокрема О. Павлов слушно пов'язує генетичний космос замовлянь з пре-логічним мисленням, з особливим ставленням пралюдини до слова як до слова-діла (слова-дії) з характерною нерозчленованістю понять, дифузністю мислення, магічними законами партиципації, співпричетності (Л. Леві-Брюля), символічної еквівалентності (С. Шраєра). В таких текстах вербальна частина витісняла акціональну, формуючи сакральне розуміння слова як першоелемента світобудови [10, 6-10].

Числовий (нумеративний) код українських замовлянь став об'єктом дослідження Т. Лукінової. В дисертації А. І. Темченка досліджується міфоруитуальна спрямованість українських замовлянь, їх універсалізм як своєрідних культурних кодів, з'ясовується внутрішня семантика обрядів, які супроводжують замовляння у кореляції із формотворчими елементами, описується роль і місце міфопоетичних мотивів і образів у процесі словесного магічного лікування [Темченко 2003].

Мета і завдання статті – здійснити зіставний аналіз структури і семантики магічно-обрядових і вигуківих формул благопобажань і прокльонів в англійській та слов'янських мовах залежно від функцій адресата, обрядово-ситуативного контексту.

Наукові результати. З-поміж масиву відтворюваних, стійких одиниць мови виділяються фраземи-вербально-магічні формули, які функціонують у мовленні як

завершені висловлювання (це формули привітання, прощання, вибачення, клятви, прокльони, обереги), реакції на певні повідомлення чи події, а також словесний супровід цих дій, вживання яких обмежується типовими ситуаціями.

Дехто такі фраземи трактує як ситуативні, оскільки вони вживаються у чітко окреслених ситуаціях соціальної взаємодії, ритуальної та етикетної поведінки людини. Ритуальні вербально-кодові тексти породжують або актуалізують сакралізовані смисли багатьох найменувань чи інших реалій, характерних для певних обрядодій, які корелюють із певними концептуальними структурами як продуктами культурно-історичної етносвідомості [7, 183].

Як слушно зауважив свого часу акад. М. І. Толстой, поза увагою дослідників залишалися невеликі за обсягом тексти, що входять до мікрообрядів поряд з акціональними та предметними компонентами, в той час, як такі тексти складають важливу частину “народної напівфразеології” (термін М. І. Толстого) [14, 46-47]. Так, у Вербну неділю прийнято бити освяченими гілками верби, примовляючи: *“Не я б’ю, верба б’є, за тиждень Великдень, будь здоровий, як вода, і рости, як верба”*.

Специфіка подібних виразів полягає в тому, що вони фактично створюють мікрообряди, оскільки без вербального компонента останні не можуть досягти своєї мети і взагалі реалізуватися в своєму символічному статусі. З ритуальними діями генетично пов’язана й значна кількість ситуативних фразем. Вживаючись в особливих ситуаціях, яким надавався сакральний чи, принаймні, високий семіотичний статус, такі тексти самі набували особливої сили, ставали виділеними, маркованими, оскільки без них дія або втрачала силу, або взагалі не могла відбутися [8, 211-214].

М. І. Толстой у статті “Вербальный текст как ключ к семантике обряда” окреслив програму для вивчення словесних компонентів, включених у структуру ритуалу. В ній він, зокрема, відзначає, що вербальні формули, які вимовляються разом із магічними діями, здатні розкрити найбільш суттєву семантичну характеристику обряду, тому є важливим їхнє системне вивчення і класифікація. Є необхідним вироблення певних критеріїв класифікації цих текстів і їх типологічного розмежування за основними формальними, змістовими й функціональними ознаками. З-поміж таких текстів вирізняються наступні: монологи – заклиральні, благопожальні (за моделлю “скільки...стільки”, імперативні (відгонні, запрошувальні), діалоги (“питання-відповідь”), висловлювання-коментарі, вигуки, пісенний супровід (ритуальні танці, обрядові дії) тощо. У всіх випадках суттєвим є визначення ступеня стійкості, клішованості тексту, його ареалу, врешті, картографування його варіантів [14, 47].

Загальновизнано, що вербальний код обряду може бути представлений в такий спосіб: по-перше, розгорнуті фольклорні тексти (замовляння, заклинання, молитви, благопожання, причитання, обрядові пісні); по-друге, магічні примовки, ритуальні діалоги, формули запрошень, відгонів, погроз тощо; по-третє, інтерпретуючими текстами, не включеними в структуру обряду (народна термінологія ритуальних дійств та їх мотивація) [4, 217]. Свого часу вже зазначалось, що саме словесні тексти, і передусім малі фольклорні форми, народна мотивація й обрядова термінологія – найчастіше виявляються показовими для аналізу міфологічного змісту ритуалу, у той час, як самі магічні акти важко семантично інтерпретувати [4, 218].

Магія слова, інакше вербальна магія, – це використання мовних засобів, тобто слів, висловів, формул, замовлянь, негативних побажань – проклять та позитивних побажань – благопожання для впливу в бажаному напрямі на явища дійсності, яке ґрунтується на вірі в чудодійну силу слова. На семантичному рівні – це вживання слів з відповідними

значеннями, що пояснюється ототожненням у наївній свідомості слова з позначуваною ним річчю і дією (О. Потебня). Благоповажання становлять не просто вербальний текст, а текст-обряд, текст-ритуал, при цьому вербальний і ритуальний плани, тобто власне текст і ритуал перебувають у нерозривній єдності зі своїм обрядовим часом, маркованими в обряді локусами, акціональною та предметною парадигмами, міфологічними персонажами, що виступають одночасно адресатом і суб'єктом повідомлення чи запрошення [5, 60-61].

Особливим різновидом ритуальних побажань виступають благоповажання, які, за свідченням Т. А. Агапкіної та Л. М. Виноградової, становлять текст, який містить побажання добра й ритуал його виголошення. Займаючи перехідне положення між формами мовленнєвого етикету й заклиально-магічними текстами, благоповажання регламентує стосунки між людьми й контакти людини з потойбічними силами.

При благоповажанні реалізується функція дарообміну між виконавцем і його адресатом, при цьому дарами можуть виступати як предметно-речові компоненти обряду, цінності – гроші, продукти, речі, одяг, застільне пригощання, так і словесні формули. У слов'янській народній традиції обрядовим контекстом благоповажань виступають календарні обряди, обряди господарського циклу, окремі оказіональні обряди, родинно-хрестинний і весільний комплекси [СДЭС1:188].

До позитивно маркованих благоповажань (компліментів) належать вигуківі фразеологізми (одобрительное восклицание) – *cheer up* – підбадьорся, веселіше! Стрижневий компонент-соматизм – *more power to your elbow (to you)*, повний як позитивний (серце як умістилище в англійській мові, душа – в українській). *In the fullness of one's heart (joy)* – від повноти душі – на позначення побажання успіху, імперативні конструкції, з волюнтативною модальністю, образно-мотиваційна структура яких співвідноситься з ідеєю збільшення, магічного росту, прибутку: *May your shadow never grow less* – живіть багато-багато років, *much good may it do you* (розм. хай це піде вам на користь) з просторовим семантичним компонентом – *fare you well* – щасливої дороги! Українському висловлюванню *ні пуху, ні пера* відповідає англійське *good luck, To wish one all the luck in the world*, співвіднесені з ідеєю везіння, щастя, успіху (АУФС).

Концепт щастя/нещастя виразно корелює з ідеєю добра, позитивного маркованого сприятливого часу (вербалізатори – *luck...good fortune*) виражається такими висловлюваннями, як *at a good hour* – в щасливу пору, вчасно, *As good fortune (luck) would have it* – на щастя, позитивними реквестивами-благоповажаннями *to wish one well (to wish well to one)* – бажати комусь удачі. Концепт щастя в англійській традиції виражається через образ мотузки як відмірювання життєвої долі біблійний за походженням вираз – *The lines have fallen to me in pleasant places* – доля мені сприяє.

Зіставлення образних метафоричних схем висловлювань, співвіднесених із одним і тим самим культурним десигнатом, засвідчує асиметрію образів, їх різну таксономію стрижневих понять-соматизмів. Так, якщо в українській стереотипній свідомості формули ритуально-етикетної поведінки кодують образ – кулака (якщо переживають за когось, уболівають, щоб усе було гаразд; моляться за когось, за чийсь успіх, випробування) – *тримати кулаки за когось*, то в англійській етносвідомості простежується інший жестовий прояв прототипу тілоруху – держати схрещеними пальці рук (що нібито приносить щастя) – *To keep one's fingers crossed for (one, something)*. Образ пустоти, дірки отвору, який проходять, пов'язує концепт щастя з ідеєю дороги, руху: *To get the breaks* – мати слушну нагоду, мати успіх.

В окремих випадках позитивна семантика удачі, везіння, якісної переваги над кимсь метафорично виражається через образ гри у кеглі. Так, наприклад, мотивація компонента

deadwood – у складі стійкого виразу *To get (have) the deadwood on* – пов'язується з таким прототипом – кегля, що впала від удару спереду, збиває всі інші.

Антонімічне протиставлення нещастя, невдача, руйнування чийось планів маркується образом розсипаних бобів – *to spill the beans* – ускочити в біду, в халепу. Підкреслимо, що амбівалентність образу бобу спричинює як позитивно марковану, так і негативну прагматичну установку фразем. Так, за англійським старовинним звичаєм на свято у пиріг запікали біб. Той, кому припадав кусок з бобом, проголошувався королем святкової вечері. Звичай з часом втратився, але він позначився на іншій сфері – виграш в лотерею первісно пов'язувався з пошуком бобу в тістечку. Семантика удачі-невдачі виражається і через непарні числа. В англійській традиції удача, успіх пов'язується з непарними числами – *There is luck in odd numbers* (шекспірівський вираз). Як свідчить аналіз внутрішньої форми англійських фразем на позначення нещастя, невдачі, несприятливого часу, з цією негативною аксіологічною модальністю можуть пов'язуватися негативно марковані кваліфікатори-атрибутиви – погане, хвороба – *bad, ill*. Палець людини може пов'язуватися із невдачею, перешкодою, про що свідчить вираз – *To stub one's toe on something*, з астральною семантикою (pjhi) – *The stars were against one, To bless (thank) one's stars (to thank one's lucky stars)*, зоосемізмами *As good luck as had the cow that struck herself with her own horn* – пощастило, як корові, яка себе рогом вдарила. Ідея короточасного успіху передається через образ деструкції, руйнування, в якомусь умістищі, замкненому просторі – каструлі (pan), сковороді, котла (boiler) – *flash in the pan, To burst one's boiler*, де образ кипіння пов'язується із семантичним полем температури, емоцій (переповнені негативні емоції спричиняють розлад, призводять до біди), продуктів – сир приносить невдачу – *to get the cheese*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, цінність подібних ритуалізованих текстів полягає у високому ступені стійкості словесної структури, яка дозволяє зберегти мотиви й символи архаїчного рівня народного мислення, та в їхній особливій ролі розуміння й розшифровки (декодування) смислу ритуально-магічних дій [4, 218-219]. Вивчення родинно-обрядових благопобажань і прокльонів в обрядово-ситуативному контексті, з'ясування їхніх особливостей у зв'язку із ритуалом побажання як комунікативним актом, їх прагмасемантичні характеристики у кореляції із типами мовленнєвих актів залежно від функції адресата повідомлення, їх перлокутивно-ілокутивного ефекту (ситуації, інтенції суб'єкта, впливу на співрозмовника тощо) мають важливе значення для опрацювання сучасної зіставної лінгвокультурології, лінгвофольклористики, культурної прагматики та міжкультурної комунікації.

Використана література:

1. Агапкина Т.А. Сюжетика восточнославянских заговоров в сопоставительном аспекте // Славянский и балканский фольклор. Семантика и прагматика текста. – Вып.10. – М.:Индрик, 2006. – 560 с.
2. Баландіна Н.Ф. Функціонально-прагматичний і лінгвоментальний аналіз чеських прагматичних кліше: Дис. докт. філол. наук. – К., 2003. – 419 с.
3. Благопожелание: ритуал и текст // Славянский и балканский фольклор. Верования. Текст. Ритуал. – М.: Наука, 1994. – С. 168-208.
4. Виноградова Л.Н. Вербальные компоненты обрядового комплекса (влияние фольклорного текста на структуру, семантику и терминологию обряда). Язык культуры: Семантика и грамматика. – М.: Индрик, 2004. – 496 с.
5. Виноградова Л.Н. Вербальные компоненты обрядового комплекса (влияние фольклорного текста на структуру, семантику и терминологию обряда) // Язык культуры: Семантика и грамматика. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923-1996) / отв. ред. С.М.Толстая. – М.: Индрик, 2004. – С. 217-236.
6. Виноградова Л.Н. Формулы угроз и проклятий в славянских заговорах // Заговорный текст. Генезис и структура. – М.: Индрик, 2005. – 520 с.

7. Жайворонок В.В. Українські обрядові мовні формули на етнокультурному тлі // Слово. Фраза. Текст. Сборник научных статей к 60-летию проф. Алексеевко. – М.: Азбуковник, 2002. – 592 с.
8. Жуйкова М.В. Комунікативні функції ситуативних фразем // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. ст. вип. 5. – К.: КДЛУ, 2001 – С. 211-214
9. Магія мовна // Українська мова. Енциклопедія. К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.
10. Павлов О. Вербальна магія українців. – К., 1998. – С. 3-21.
11. Павлов О.Д. Замовляння як вербальна магія: Автореф. канд. філол. наук: 10.01.07 // Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1999. – 28 с.
12. Темченко А.І. Українські лікувальні замовляння: вербально-акціональні універсалії, символіка та семантика: Автореф. канд. істор. наук: 07.00.05 // Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, Київ, 2003. – 19 с.
13. Толстая С.М. Предисловие // Славянский и балканский фольклор. Семантика и прагматика текста. – Вып.10. – М.:Индрик, 2006. – 560 с.
14. Толстой Н.И. Вербальный текст как ключ к семантике обряда // Структура текста-81: Тезисы симпозиума. – Москва, 1981. – С. 46-47.
15. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: исследования в области мифопоэтического: Избранное. – М.: “Прогресс - Культура”, 1995. – 624 с.
16. Топорова Т.В. О дуализме древнегерманской космогонической модели мира на примере сказания о Нибелунгах // Язык: теория, история, типология. – М., 2000. – С. 222-232.
17. Топорова Т.В. О заговорном источнике эдических “Речей Сигрдривы” // Заговорный текст. Генезис и структура. – М.: Индрик, 2005. – 520 с.
18. Топорова Т.В. Язык и стиль древнегерманских заговоров. – М., 1996.

Пастушенко Т.В.

**Національний технічний університет
“Київський політехнічний інститут”**

МОВНА ПАЛІТРА КОЛЬОРУ В ЕСТЕТИЧНОМУ РАКУРСІ

У мовному просторі кольоровий спектр відображається й інтерпретується за національно-культурними канонами, проте базові імена кольору виявляють характер мовних універсалій. Їхні значення відносяться до семантичних примітивів, тобто таких абстрактних неподільних сутностей, якими людина оперує в процесі мислення. Нарешті, колір як у мовному просторі, так і поза його межами, є потужним стимулом емоційної реакції людини. Ми не просто сприймаємо колір як ознаку певного предмета або як образ, створюваний засобами мови, а й пропускаємо його крізь свою чуттєву та емоційну сфери, певним чином його “переживаємо”, що надає кольору естетичної значущості. Таким чином, колір є не просто категорією, а естетично значущою категорією.

Існує ціла низка факторів, які відіграють визначальну роль у формуванні ставлення людини до колірної сигналу: психологічний, фізіологічний, етнічний, культурний і навіть соціальний та політичний. Своє емоційне сприйняття кольору, “забарвлення” емоцій людина фіксує й засобами мови: *to be green with envy, green around the gills, to feel yellow, to feel/ look off-color, to feel blue, to get into somebody's black books, to paint something in bright/ dark colors, to give someone gray hair, in the pink of condition, to get a red face, to see red*, як *біль білий, в очах зеленіє, згущати барви, червоніти по самі вуха, бачити в рожевому світлі (рожевих барвах), світитися радістю, світлі хвилини* тощо.

Більше того, найменування кольору можуть використовуватись не лише для мовного зображення емоцій та переживань людини, а й для створення образів, які стають для людини предметом емоційного сприйняття та чуттєвого переживання.